

A szódrákosi és gödi téglagyárak története

Volentics Gyula

Mottó: „Felmegyem a téglá ára,
nem telik majd barikádra.”
Horváth Lajos

Szódrákos földrajzi elhelyezkedése

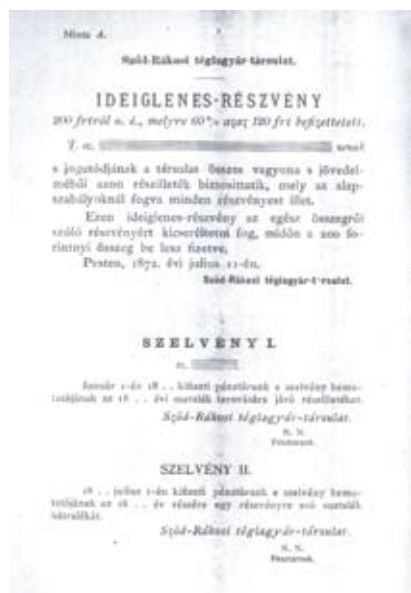
Szódrákos a mai Sződliget része, 1950-ig a Pest megyei Sződ nagyközséghez tartozott.

A terület írásos említései: Sződirákos, Sződi-Rákos, Sződi-Rákos, Szédi-Rákos, Rákos, Rákosch, Sződ Rákos.¹

A Sződliget-telep, Szódrákos-pusztá és Csörögi-majorból álló új település szódrákos-pusztai része a Szódrákos-patak mellett, annak Duna torkolatához közel álló külterületi, ligetes, ősfás rész.² A korábbi Sződliget-nyaralótelep jelenlegi belterülete egy 1912-es térképen még Csörög-pusztaként szerepelt. A Sződdel közvetlenül határos, korábban Csörögi-major elnevezésű külterületi majorság neve napjainkban azonban már e tanulmányban bemutatott téglagyárat birtokló család után Floch-pusztá³ néven ismert.

A Szódrákosi Téglagyár Társulat működése (1872–1878)

A mindössze hét évig működő társulat működéséről keveset tudunk. A társulat több forrásban⁴ is 1869-re datált alapítása tűnik a legbizonytalanabbnak. A társaság vélhetően első alapszabálya 1872. július 23-án Pesten kelt (1. ábra). Az okmányt a Földmívelés-, Ipar- és Kereskedelmi M. Kir. Minisztérium megbízásából Reitz Frigyes miniszteri tanácsos hagyta jóvá. Az 51 oldalon 55 paragrafusba szedett kétnyelvű (magyar–német) működési szabályzat első két pontjában a társulat célja, cége és székhelye került rögzítésre: „A szód-rákosi téglagyár-társulat azon célból alakult, hogy az iparrendszabályok szemmel tartása mellett Magyarország- és melléktartományaiban téglavetést, mészégetést, agyagárú-készítést stb. üzzön, létesítsen és felállíthasson, valamint is telkeket szerezzen, mindennemű építkezésekre vállalkozzék és ezeket be is fejezze. A társulat címe: „Szód-rákosi téglagyártársulat”, németül: „Szód-Rákoser Ziegelfabriks-Gesellschaft” és a pesti kir. kereskedelmi- és váltótörvényszéknél bejegyeztetik.” Az alapításkori tőke félmillió forint volt, amely 2500 darab 200 forint névértékű részvényre lett felosztva. A társulat ügyeinek vezetését – az eddig ismeretlen nevű, de a fővárosban lakó –, hét tagú igazgatótanács és a közgyűlés látta

2. ábra: Részvény-minta a Szód-Rákosi Téglagyárból (1872)

1. ábra: Társulati alapszabály (1872)

el. Az alapszabály külön pontban rendelkezett a pénztárvizsgálaton túl a köszénbányák⁵ és téglagyárak külön megszemléléséről szóló jelentési kötelezettségről. A vállalat közvetlen vezetésére igazgatót alkalmaztak, akinek többek között feladata a pénztárzárlat, a beszerzések intézése, a téglá és az egyéb áruk árának meghatározása, a gyárak személyzetének felügyelete volt. Közgyűlést évente egyszer, májusban tartottak. Feladatául az előterjesztett üzleti jelentés elfogadását, a zárszámadást és az évi osztalék helybenhagyását, az igazgatótanács választását, a szám- és könyvvizsgáló bizottság választását, és a közgyűlés jegyzőkönyvének hitelesítésére két részvényes megválasztását határozták meg. A társulatot öt évre hozták létre. A társulás későbbi megszűnése okainak vizsgálatakor csak az alapszabályban rögzítettek adhatnak támpontot. Elképzelhető, hogy a részvényesek a feloslás mellett döntöttek, vagy alaptőke fele „veszteségbe ment”. A szabályzat végén megtalálható egy ideiglenes részvényeminta is (2. ábra). A társulat bélyegzőlenyomata és a fejléces levélpapírja a 3. ábrán láthatók.

A társulat megalakítása körüli események az országos sajtóban is visszhangot kaptak. Mint ahogy arra az alapítást követő hónapban a Borsszem Jankó satirikus lap utalt, a szód-rákosi téglagyár-részvény ajándékozásával az ajándékozottat csak büntetni lehet.⁶ Mint már jeleztük a társulás működésének rövid hat-hét évről ma még nem sokat

1. Volentics Gyula: Sződ község történeti monográfiája 1255-2005 (Sződ, 2005) 34. p.
2. Szódrákos-pusztának napjainkban Szódrákos-dűlő a neve.
3. 1910-ben dr. lovag Floch-Reyhersberg Alfréd és nővére egy ma is álló út menti kőkeresztet állíttatott a Csörögi-major mellett (ma Floch-pusztá).
4. Pl.: Dr. Borovszky Samu (szerk.): Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye I. kötet (Bp., 1910) 154. p.
5. A köszén volt a tégláégető-kemencék fűtőanyaga.
6. Borsszem Jankó 1872. augusztus 25. 8. p.

Szódrákosi téglagyár társulat.
Sjöd Rákoser Ziegelfabriks-Gesellschaft.

3. ábra: A TéglagyárTársulat
bélyegzőlenyomata és levélpapírja

tégla adományozásával nem kívánja támogatni a szódi iskolaépítést. Külön kihangsúlyozták, erre korábban sem tettek ígéretet, mivel úgy gondolják, hogy az építés a község feladata. Ellenben ha a község a templomot akarná bővíteni, vagy egy újat építeni, annak építéséhez díjmentes téglával járulnának hozzá.⁸ A társulatnak a tevékenysége a gödi területre még nem terjedt ki.

Galgóczy 1877-ben kelt megyemonográfiája szerint a (Sződ)rakos-patak a Duna torkolatához közel a Zöld-Rákos (sic!) nevet viseli. „Mellette nagyszerű téglagyári épületek állnak, melyeket a Sződ-rákosi részvényes téglagyári társaság építtetett, mely az itt található jó téglanyagból sok építési anyagot szolgáltatott Budapestre, míg ott 1873 táján az építkezések élénken folytak; az építkezési forgalom megcsökkenése azonban megrontotta működését s a társaság a felozlás küszöbén áll, éppen most levén közgyűlési napirenden a végleszámolás.”⁹

1908. október 14-i számában a Váci Hírlap egy írásában így számolt be a szódrákosi téglagyár átalakításáról: „(...) A szódrákosi téglagyár környékünk egyik legrégebbi ipartelepe, az utolsó két év alatt teljesen modernné vált. Amikor 1878-ban dr. lovag Floch-Reyhersberg Henrik János nyug. m. kir. pénzügyi tanácsos a gyárat az akkori részvénytársaságtól megvette, az üzem csakis kézi erővel ment (...)” A fenti újságcikk alapján állapítható meg a társulat működésének vége.

A Floch-Reyhersberg család és Sződ környéki tevékenysége

A gyár későbbi tulajdonos-családja kiemelkedő helyet foglal el Sződ történetében is, mivel tevékenységük a gazdasági élet szinte egészét felölelte; mezőgazdaság, téglagyár, kikötő, dohányszárító, vízimalom, szeszgyár, parcellázó részvénytársaság, de sok szántó erdő, gyümölcsös is volt a birtokukban, sőt magániskolát tartottak fent, valamint a Sződ-Szödliget vasútállomással szemben még kocsmát és mozit is üzemeltettek.¹⁰ Természetesen, mint minden jelentős földbirtokos család, kúriát¹¹ is építettek, amely mellett a kicsiny, az 1950-es években lerombolt Nepomuki Szent Jánosról elnevezett családi kápolnájuk állt.¹² Vélhetően ez a téglagyártelepen, a gyár temetőjében 1881-ben már álló kápolna nemcsak a gyártulajdonos, hanem a munkásai lelki üdvét is szolgálta.

Birodalmi lovag dr. Floch Henrik János

A család – több forrással ellentétben – nem közvetlenül Német-Sziléziából, hanem Alsó-Ausztriából települt át a Pest megyei Szödre. Nemességüket vélhetően még a harmincéves háború idején szerezték, és birodalmi lovagi címüket 1797-től az 1951-ben történő kihalásukig viselték. Magyarországi birtokaik egyrészt Heves vármegyében (Halma), valamint Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében, Szödon és környékén voltak, ahol 1871-ben hirdették ki nemességüket. Floch Henrik János Nepomuk (Weitra, Alsó-Ausztria, 1824. december 27. – Szódrákos, 1904. május 13.)¹³ Ausztriából történő áttelepülése után életének nagy részét már Magyarországon töltötte. Pénzügyi tanácsosként Ferenc Józseftől a gödöllői koronauradalom megszerzése körüli érdemei elismerése gyanánt 1869-ben megkapta a III. osztályú vaskorona rendet.

1871-ben vette meg a későbbi téglagyárnak is helyet adó szódrákosi birtokot, amely akkor még teljesen kopár, futóhomok volt. A fásításban nyújtott eredményeiért a földművelésügyi miniszter hat alkalommal oklevéllel tüntette ki. Reyhersberg nemesi előnevük használatát 1896-tól engedélyezték. 1897-ben Szódrákoson és Kisgödön (ma Alsógöd) 1246 holdat birtokolt. Henrik felesége, Schmitt Jozefin Francziska (Frankfurt am Main, 1833. április 20. – Szódrákos, 1914. október 07.)¹⁴ volt.

7. Nevük csak 1896-tól lett Floch-Reyhersberg.

8. A Szódi Helytörténeti Alapítvány archívuma. A cég levélpapírjának felirata a következő: „Szöd Rákoser Zeigelfabriks-Gesellhaft”.

9. Galgóczy Károly: Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye monographiája III. rész (Bp., 1877) 141. p.

10. F. Szabó Géza: (szerk.): A vármegyék országos címtára, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye általános ismertetője és címtára (Bp., 1930?) 205-207. pp., Balázs Gábor: A Floch-Reyhersberg család Pest megyei birtokainak államosítása, In: Emlékkönyv Borosy András 80. születésnapjára (Bp., 2002) 189. p.

11. A kúria a jelenlegi Szödliget területén, egy kisebb park közepén fekszik. Építése 1871 utánra tehető. A földszintes szárny klasszicista jegyeket mutat, előtte egykor lombfűrészdiszes bejárati tornác húzódot. Baloldalához egyemeletes, négyzetes tornyot építettek, emeleti részén kis erkélyel. 1957 óta előbb járási szociális otthon, később a Viktor Speciális Módszertani Otthon működik az épület falai között. Több toldást építettek hozzá, teljesen felújították. A birtokon volt a fácános-kert, a család sírboltja, valamint Floch szeretett kutyáinak temetője is.

12. Szödon és Vácrátóton is sok német származású Floch nevű család lakik, azonban nincsenek rokoni kapcsolatban a kihalt birtokos családdal (Floch Alfréd gyermektelen volt). Több helyütt helytelenül Reichersberg néven írták a család nemesi előnevét.

13. A gyászjelentés adatai, valamint a szódi plébánia anyakönyvi bejegyzése alapján.

Birodalmi lovag dr. Floch-Reyherberg Alfréd

Henrik fia, Floch Alfréd Mária Alajos Antal Ágoston (Bp., 1871. július 30. – Sződliget, 1951. március 27.)¹⁵ életét már hazánkban élte. Ő az ősökkel ellentétben nem hivatalnok, hanem tehetséges mezőgazdász lett. Tanulmányokat folytatott a budapesti és a bonni egyetem jogi fakultásán, majd a magyaróvári gazdasági akadémián. A gazdálkodás terén annyira képzett volt, hogy gazdatiszt nélkül vezette több mint ötven évig gazdaságát, melyet „Pusztá Szódrákos – Csörög – Gödi Gazdaság” néven szerepelt levélpapírján (4. ábra). A gazdaság mellett fontos volt a téglagyár is, melyet a levélpapír második sorában „Szódrákos és Gödi Téglá- és Cementlap Gyárak” felirattal jelzett. 1928-ban a Váci Hírlapban cáfolta a róla elterjedt hírt, miszerint zsidó származású volna.

Floch Alfréd Pest vármegye tiszteletbeli főszolgabírája, 1938-ig a járási mezőgazdasági bizottságnak is elnöke volt. 1904-től Pest vármegye törvényhatóságának igazgatósági tagja, de a vármegye gazdasági egyesületében, valamint az Országos Magyar Gazdasági Egyesületben is számítottak munkájára. Virilis képviselőként tagja volt a helyi előjárásnak, világi elnöke volt a szódligeti egyházközségnek, de tagja volt többek között a három település iskolaszékének, a szódi egyházközségi képviselő-testületnek, a birtokain létesült óvodák felügyelő-bizottságának is.¹⁶ Floch Alfréd birtokának területe 1910-ben Csörögi-majoron és Csörög-pusztán 1280 hold, de a parcellázások miatt 1924-ben már csak 957, majd 1930-ban ismét 1000, 1945-ben 750 hold volt. A földreform után az új hatalom mindössze 100 hold területet hagyott meg számára.

Alfréd két új település megszületésében játszott tevékeny szerepet: területeinek egy részét felparcelláztatta, ennek eredményeképpen jött létre Alsógöd egy része (Kisgöd) és a későbbi Sződliget. 1910-ben kimérette a szódi vasúti megálló és a szódrákos malomtól északra a váci határig terjedő birtokát, ez lett Sződliget-telep. 1910–1912-ben épültek itt az első házak, de a dinamikus fejlődést megakasztotta a világháború kitörése. A telkek értékesítésével Floch saját cége, a Sződliget Parcellázó Rt. foglalkozott.¹⁷

Nővére, a korán hadiözvegyesre jutott báró Henriques de Ben Wolsheimb János Ágost Józsefné sz. Floch-Reyherberg Adolfiné Avina Antónia Barbara (Bp., 1873. augusztus 01. – ?) Alsógödön volt virilis¹⁸ képviselő. Floch Alfrédnek nem voltak törvényes örökösei. Az első világháborúban elesett sógora két árva lányát – Palkovics Béláné sz. báró de Ben Mária Christinát (Bp., 1901 – Bp., 1970. június 05.)¹⁹ és vitéz dr. Szaplóczay Gáborné sz. báró de Ben Mária Magd(oln)át (Győr, 1910. február 13. – ?)²⁰ – örökbe fogadta avval a szándékkal, hogy ők veszik majd át kiterjedt gazdasága, így többek között a téglagyár vezetését is.

Alfrédot a tót szödiék nagy hangon racsoló, szigorú embernek, remek vadásznak és nagy szoknyabolondnak ismerték. Elsősorban a telekértékesítés fellendítése érdekében több tucat képes levelezőlapot adott ki birtokáról (Alsógöd, Göd, Szódrákos). Néhány ilyen képen hintóján vagy oldalkocsis motorkerékpárján ő is a fényképész lencséje elé ült.

A Floch-féle szódrákos téglagyár (1878 – kb. 1924)

Az 1816-ban készült második katonai felmérés térképén még hiába keressük a téglagyár épületeit. A későbbi gyár épületei az 1872-es harmadik katonai felmérés térképén „Z. O.”, azaz Ziegelofen, téglágető kemence jelzéssel láthatók. A hosszú hat darab épület mellett jól kivehető a kör alakú kemence körvonala is. E területtől délebbre, közvetlenül a Halászház alatt, a Duna partján szintén látható egy „Z. O.” jelzés. Azt, hogy itt szintén létezett-e kemence, még nem tudjuk, a térkép szerint valószínűsíthetően igen (5. ábra).

Ebben az időszakban a téglagyártáshoz szükséges agyagbányákat az olcsó vízi szállítás miatt elsősorban a Duna mentén keresték. A jó fekvésű szódrákos téglagyár a kastélyhoz közvetlenül csatlakozó Duna-parti Kismajorban saját kikötővel is rendelkezett. A szódrákos Dunagőzhajózási Állomáson téglával megrakott hajók Budapesten, az Újpesti Rakparton (ma: XIII. kerület, Pozsonyi utca környéke) kötöttek ki.²¹

Munkásai gyermekeinek taníttatásához dr. Floch Henrik már 1880-ban a pusztáján magániskolát állított fel, mely intézmény

4. ábra: Dr. Floch levélpapírja

5. ábra: A harmadik katonai felmérés térképrészlete

14. Uo.

15. Volentics Gyula: Szöd község történeti monográfiája 1255–2005 (Szöd, 2005) 160. p., Királydaróczi Daróczy Zoltán (szerk.): Nemesi évkönyv 1924 (Bp., 1924) 85–86. p.

16. Csátár-Hovhannesian-Oláh: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye adattára (Bp., 1939) 51. p., Keresztény magyar közéleti almanach I. II. (Bp., 1940) 278. p.

17. Székhelye a Budapest, V. ker. Lipót krt. 29. I. em. alatt volt.

18. Legtöbb adót fizető.

19. Petőfi Irodalmi Múzeum adattára alapján.

20. Uo.

6. ábra: A szódrákosi gyár körkemencéje (1913)

23 évig,
a gyár

7. ábra Téglaprésház Szódrákoson

fénykorában működött.²² 1885-ben az országos kiállításon éremmel lett kitüntetve a gyár. A közel ötven évig működő gyárban gyártott termékek: kézi téglá, géptéglá, tetőcserép, burkolattéglá, kúpcerép, kút- és csatornatéglá voltak. A gyár területe kb. 100 hold volt. Az épületek gyáranként: egy-egy modern, 1858-ban szabadalmaztatott Hoffmann-féle körkemence (6. ábra), téglaprésház gépházzal (7. ábra), irodaépület, lakóházak, szárítók. A hajtóerőt a préshajtáshoz 35 lóerős szívógázmotor, a víz- és villanyhoz 4 lóerős benzinmotor és 2 lóerős szivattyú, valamint egy 7 lóerős bányaszivattyú biztosította. Évi termelési kapacitása 4-5 millió téglá volt. A milleniumi építkezések idején a termékek Budapesten és Újpesten kerültek értékesítésre.²³ Az ipar elképesztő munkaerőigénye miatt a 19. század végére a főváros lakossága 250 ezerről 700 ezerre emelkedett. A megnövekedett népesség bérkaszárnnyáinak építéséhez ekkor rengeteg téglára volt szükség.

A 20. század beköszöntével az ezeréves évforduló robbanásszerű építkezési hullámát követően a recesszió a téglagyárakat a kiegyensúlyozott téglapiac kereskedelmi módszerekkel történő szabályozása érdekében a Közöséges Tömör Falitéglat Árusító Rt-be tömörítette. Ezen vállalat a budapesti gyárosok valamennyi falitégla gyártmányát a mindenkori évi fogyasztás alapján több éven át megvette. A létrehozott kartell – több-kevesebb sikerrel –, évtizedeken keresztül megkísérelte fenntartani a termelés és értékesítés egyensúlyát. A társaságot 17 téglagyár, illetve gyáros alapította. Ezek között megtaláljuk dr. lovag Floch-Reyherberg Henrik János szódrákosi téglagyárát is.²⁴

A Szöd-Rákos-Göd Téglagyár kétnyelvű szállítólevelének magyar szövege a 8. ábrán látható, a német szövege pedig a következő:

„Dr. von Floch-Reyherberg'se
SZÖD-RÁKOSER & GÖDER
Ziegeleien, u. Cementplattenfabrik
Kanzlei: IV. Waitznergasse 19.
Ziegel- u. Cementplatten-Lagerplatz:
Rudolf-Qual
unter der Margarethenbrücke.
BUDAPEST
TELEFONSzám: 399”

Ezen szállítólevelét tanúsága szerint a gyár 1904. május 16-án ezer darab első osztályú, falitéglat adott el iskolabövítés céljára a szódi plébánosnak 30 korona vételárért.²⁵

A szódrákosi téglagyár agyagbányái a sződligeti határba esnek. Az itteni agyagbányászat eredményeképpen régészeti leletek is előkerültek a kitermelés során. 1893-ban a téglagyári művezető egy kőbaltát, Floch Henrik tulajdonos, pedig egy agancskalapácsot és egy halomsíros edényt ajándékozott a váci múzeumnak.²⁶

1910-ben F.-R. Alfréd a szódi plébánosnak írott levelében elszámolást tesz közzé, mely az alábbi leszállított tételeket tartalmazza: 1907-ben leszállított 4050 db téglá, darabonként 40 krajcárért (összesen 162 korona), 1908-ban 20 mázsa porosz szén²⁷ 80 koronáért, 1909-ben két kubik darabos téglá 64 koronáért, valamint 1900 db gépi- és 1000 db első os-

8. ábra: Szállítólevel 1904-ből

21. Az itt gyártott téglák többek között Ferencvárosban (Bp. IX. kerület) és Székesfehérváron is előkerültek.

22. Szódi iskolaszék jegyzőkönyve, 1880 (Szódi Plébániahivatal). Az iskola első ismert tanítója Bartha Albert volt, aki 1880-1882 között tanított itt. 1893-ban Adamecz István, majd 1910-től (1945-ig) Meszlényi Janka követte őt.

23. Dr. Borovszky Samu (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai enciklopédiája I., Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye (Bp., 1910) 84. p., 154. p.

24. Kádár József a Közöséges Tömör Falitéglat Árusító Rt. (KÖTÖFÁ Rt.) működését bemutató dolgozata alapján.

25. A Szódi Helytörténeti Alapítvány archívuma.

26. Magyarország régészeti topográfiája 9. kötet, Szobi és Váci járás (Bp., 1993) 374. p. A Szódrákosi téglagyár a 29/6 számú lelőhely.

ztályú kézi téglá összesen 116 koronáért. Ez utóbbi évben az 5500 db másodosztályú tégláért 198 koronát kellett az iskolabővítést végző papnak kifizetnie.²⁸

Arról, hogy meddig működött a téglagyár, ellentmondó adatok állnak rendelkezésünkre. Vélhetően az ispán mint a gyár vezetője csak 1910-ig dolgozott itt (majd öt tantermes magániskola lett a lakásából), ugyanakkor 1920-ból és 1924-ből is vannak még a működésre utaló adatok. Másutt az olvasható, hogy 1915-ben a gyár veszteségesé vált,²⁹ ezért felszámolták. 1920-ban a megszünt gyár munkásai szétszéledtek, ezzel a telep elnéptelenedett. Azt hogy a veszteségesé válás és a munkások elköltözése közötti öt évben mi történt, ma még nem tudjuk, feltehetően a gyár hasztalan próbált fennmaradni. 1924-ben már az épületeket is lebontották, helyükön 1925-ben diffúziós, rapid eljárással működő, szintén a Floch család tulajdonában álló szeszgyárat létesítettek.³⁰ A lebontott tégláégető körkemence anyagából a birtokos 1923-ban Sződliget-telep igényeit jobban kielégítő, újabb és nagyobb állami elemi népiskolát építtetett a „vasúti indóház”, vagyis a sződi vasútállomással szemben.³¹

Borovszky 1910-ben kelt megyemónográfiája szerint a sződrákosi és gödi téglagyár összesen 11–15 millió évi termelőképességgel bírt. Borovszky szerint a munkaerőt helyben toborozták, férfiaknak 120–250, nőknek 80–180 fillért fizettek naponta.³² A munkások származására vonatkozóan azonban a plébániai matrikulákból kiolvasható adatok meglepetéssel szolgálnak. A gyár munkásainak zöme a Felvidékről, Csehországból, Lengyelországból csak vendégmunkásként érkezett a telepre, nem helyből toborozták őket.

Sződrákos-pusztá népessége 1890-ben 252 fő volt, akik túlnyomórészt a téglagyár dolgozóiból kerültek ki. A gyár termelésének visszaesése után 1908-ban már csak 40, míg a telekparcellázás megindulása után újra emelkedett a népesség száma, 1913-ban 80 fő lakott Sződliget-telepen.

1908. október 14-i számában a Váci Hírlap egy írásában így számolt be a gyár átalakításáról: „A sződrákosi téglagyár környékünk egyik legrégebbi ipartelepe, az utolsó két év alatt teljesen moderné vált. Amikor 1878-ban dr. lovag Floch-Reyherberg Henrik János nyug. m. kir. pénzügyi tanácsos a gyárat az akkori részvénytársaságtól megvette, az üzem csakis kézi erővel ment. Így maradt egészen 1907 őszéig, amikor a jelenlegi tulajdonos, apjának iparfejlesztő gondolkodását örökölve, teljesen modern téglaprést állított fel, melynek munkaképessége naponként körülbelül 15000 géptégla. A téglagép hajtására egy lokomobil lett felállítva, amelynek helyére a nyár folyamán 1 lőerős szívógázmotort szereltek. Magyarországon ez az első téglagyár, mely a legmodernebb, üzemben legolcsóbb hajtóerővel van berendezve. A hatalmas gép teljesen zajtalanul jár, s egy körülbelül 100-120 kg faszenet fogyaszt s így üzemére 5-6 korona a költség. Az agyagbánya mintegy ezer méterre fekszik a gépháztól, s az agyag kis vasúti kocsikra rakva, a síneken lovak által vontatva érkezik a gépház elé, ahol a nagy felvonógép felhúzza az egész kocsit a prés fölé, s a biztonsági vasszerkezettel ellátott garatba önti. A zúzóhenger által feldolgozott agyag a csigán keresztül jut, mint téglalapény a vágóasztalra, ahol egy vágással két téglát szelnek le a folyton kifelé nyomuló agyaglapényból. A kész téglák kis kocsikon, síneken szállítatnak a szárító fészerek alá, ahonnan kiszáradásuk után az égető körkemencébe viszik. A kézzel való téglavetés azonban nem szűnt meg; a „sarasoknak” egy 4 lőerőjű benzinmotor húzza a vizet. Ez a motor termeli mellékesen a kastély és gyár világítására szükséges villamos áramot is oly módon, hogy a gép felesleges ereje az akkumulátorban felhalmozódik úgy, hogy este, amikor a világításra szükség van, a motor nem is jár. Ez a motor látja el a kastély 12 ezer literes víztartályát is. Az összes gépház egymás közt s az irodákkal telefonnal van összekötve, az irodában természetesen környékbeli telefonállomás is van a gödi központba bekapcsolva s ott végződnek a sződrákos-csörög-gödi gazdaság telefonhálózata 22 állomásának huzaljai is. A munkáslakásokat a tulajdonos áldozatkészsége folytán most már annyira átalakították, hogy majdnem minden családnak van a külön szobáján kívül külön konyhája és éléskamrája; a nőtleneknek külön hálótermek állnak rendelkezésükre. Balesetek elkerülésére a legmodernebb óvintézkedések állanak fenn. A munkások létszáma kb. száz; ezek között több olyan van, aki már 30 éve dolgozik Sződrákoson. Az ottani állami elemi népiskolát a legújabb mintára a Duna mellett építtette fel 1904-ben dr. lovag Floch-Reyherberg Alfréd s örömmel megállapíthatjuk, hogy a részben külföldi munkások második, illetőleg harmadik generációja már teljesen magyar.”

Egy újsághirdetésből képet kapunk a téglagyár századforduló után gyártott termékeiről és azok áráról is. Szintén a Váci Hírlapban, az 1908. december 25-én kelt számban a téglagyár újsághirdetést tett közzé. Ebben Floch kis mennyiségben is igen jutányos áron ajánlja elismert, kitűnő minőségű gyártmányait. A teljesen sima (homlokzati) géptégla ezre 40, száza 4 korona volt. A kúttégla³³ (1 és 1,5 méter átmérőjű kutakra) ezre 60 korona, de kínált még a padlás-, konyhaburkolat-, és csatornatéglát, valamint cserépet is.

A tanácsköztársaság idején, 1919-ben Sződön használt pecsétek között találjuk többek között a téglagyár dolgozóinak bélyegzőjét is az alábbi körirattal: „Floch-Reyherberg Sződi Szocializált Üzemeinek / Népbiztosi / Megbízottja”.³⁴

A téglagyár agyaggödre mellett később tőzeget is bányásztak, majd a korábbi gödrök felhasználásával a helyi horgászegyesület

27. Vélhetően a dorogi szén mellett ezzel is fűtötték a tégláégető kemencéket.

28. A Sződi Helytörténeti Alapítvány archívuma.

29. Talán a szénhiány miatt, de az is lehet, hogy az agyaggödör merült ki, bár akkor a bezárás okaként nem a veszteségeséget hangsúlyozták volna ki.

30. Gyenes János: Sződliget története 1945–1970 (kézirat, PML XXXII. 5-b., 1970) 22. p.

31. A régi sződrákosi iskola 1919-ig, az azt követően a Dunai faszor 2. szám alatt épült új iskola 1923-1956 között működött. Meglepő, de Floch az 1943-ban kelt levélét is a PUSZTA SZŐDRÁKOS-CSÖRÖGH-KISGÖDI GAZDASÁG / GÖDI NYARALÓTELEP, KISGÖDI KISTELEK, GÖDI VILLATELEPEK PARCELLÁZÁSA / SZŐDRÁKOSI TÉGLA-GYÁR fejlécű levélpapírra írta, pedig ekkor már közel két évtizede nem állt a gyárépület.

32. Dr. Borovszky Samu (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai enciklopédiája I., Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye (Bp., 1910) 84. p., Ekkor például a Tolnai Világlapja című képes folyóirat ára mindössze 6 fillér volt.

33. A kúttégla a falítéglával ellentétben íves volt.

34. Horváth Lajos: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye pecsétjei 1918–1919 (Bp., 1989) 228. p. ill. 326. p.

9. ábra: A második katonai felmérés térképrészlete

10. ábra: A gödi téglagyár elhelyezkedése

Borovszky Samu történész, Balázs Gábor levéltáros és több más forrás is 1900-ra teszi a gödi téglagyár-telep alapítását. Azonban egy másik forrás szerint 1897. július 15-én a gödi téglagyárban felkelés tört ki, 200 munkás sztrájkba lépett. A főszolgabíró szerint a munkabeszüntetés az előző vasárnap Kőbányán tartott szocialista kongresszus hatására robbant ki, ugyanis ezen az összejövetelen részt vetett a gödi gyár 4 munkása is. A gödi zendülés letörésére bevetették a Váci járás teljes csendőrállományát, azonban a téglagyári munkások mozgalma három hét múlva már országossá terebélyesedett.³⁶ A felkelésnek szociális, gazdasági okai lehettek. Olyannyira alacsony volt a téglagyári dolgozók bére, hogy abból ruházódásukra is alig telt. Mint arról a váci sajtó 1888 januárjában beszámolt a sződrákosi téglagyár egy munkása miközben Vácról az órányi járásra lévő gyár melletti szállására igyekezett keze elfogytak. Kezelésre a budapesti Rókus kórházba kellett szállítani.³⁷

11. ábra: A gödi kikötő uszályal, az előtérben agyaghalmokkal

néhány évtizede hangulatos horgásztavat alakított ki a kastély hajdani parkjában, a helyiek által sokáig Floch-kertnek hívott ártéri erdőben.

A gyár mementójaként a volt irodaépület („hosszú ház”) a Budapest Váccal összekötő 2-es számú főközlekedési út mellett eredeti állapotában még ma is áll. A hajdani gyár területén napjainkban a Polytechnik Hungária Kft működik.

A gödi téglagyár (1894 előtt – 1905)

Mielőtt bemutatásra kerülne a Floch-féle gödi téglagyár, fontos megjegyezni, hogy a volt Grassalkovich-birtokkomplexumhoz tartozó gödi pusztán korábban is foglalkoztak tégláégetéssel. Az 1816-ban készült második katonai felmérés térképe szerint Kódi (Gödi) Pusztán két „Z. S”, azaz Ziegelschlag, téglaverő is működött (9. ábra). Az egyik a Kódi csárdától közvetlenül északra a Dunaparton, míg a másik jóval feljebb, a sződrákosi malomhoz közelebb van jelezve. Az épületek jelzetlenül az 1872-es harmadik katonai felmérés térképén is láthatók.

Kohut János tégláégető mester az 1850-es években a gödi tégláégető háznál dolgozott. A tégláégető mester 1845-ben telepedett le a szomszédos Csomádon. A téglaverő napszámosoknak napibért fizetett, tehát nem darabbérben volt megállapítva az elszámolás. Az égetéshez fát használtak, mely a homokos, fátlan területre a Dunán érkezett. A kirakodóhely a téglaházhoz közel, Sződrákos-pusztá és Göd határán volt. A fát szállító szekereket a kikötőtől az égetőig a lopások megakadályozása miatt csőszsel is őriztetni kellett. Ebben a tégláégetőben a termelés egysége a „kemence” volt, bár nem tudni egy-egy ilyen kemencében mennyi téglát lehetett kiegészíteni. A korabeli térképeken 1894-ben még műhely néven jelezték a tégláégetőt.³⁵ A gyár elhelyezkedését a 10. ábra szemlélteti.

Szintén az 1900. év előtti alapítást támasztja alá az, hogy a gödi gyár kézi téglát 1899. február 28-án törésszerűen vetették alá. A vélhetően többféle méretű, 1,2-1,5 kg közötti téglák a tesztelés során saját súlyuk 25-40 %-át voltak képesek vízzel átitatva magukba szívni.³⁸

A legkorábbi működés bizonyítékát azonban az 1894. évi katonai hadgyakorlat pontosított térképe szolgáltatja. Ezen a mai Alagút utcával szemben már „Z. O.”, azaz Ziegelofen, tégláégető kemence látható, mellette füstölgő gyárkéménnyel.

Egy dolog bizonyos: Floch Henrik a sződrákosi gyár mellett Gödön is terjeszkedni kívánt, ezért megvette Arany László (1844-1898) költő-népmesegyűjtőtől az 1898-ban még Adélháza néven is ismert Kis-Gödön, a Kis-sziget végétől a Pest-Váci országútig

35. Gödöllői Városi Múzeum, Grassalkovich uradalom iratai, 10. doboz.

36. Krizsán László: Az 1919-es tanács hatalom és előzményei Pest megyében, In: Pest megye múltjából, szerk.: Keleti-Lakatos-Makkai (Bp., 1965) 295. p.

37. Váci Hírlap 1888. január 8.

38. Mesterséges építő-anyagok, téglák és keramitok (Bp., 1902) 42. p.

12. ábra: Így hordták fel az uszályra a téglát

13. ábra: A gödi téglagyár

terjedő területtel a nagy mennyiséggel és jó minőséggel kecsegtető gödi agyagdombot. A gödi gyár területe kb. 50 hold volt. A gyárban 100 alkalmazott dolgozott, akik közül 40-60 nő volt. Évi termelési kapacitás Gödön a szódrákosinak közel kétszerese, 7-10 millió téglá volt. A gyár különleges terméke a kút- és csatornatégla volt. Az égetéshez szükséges szenet a közeli dorogi bányákból szereztek be. A gödi kikötőben horgonyzó téglaszállítmányra várakozó uszályokat Floch Alfréd több saját kiadású képes levelezőlapon is megörökítette (11. ábra). Nagyréti Tamás grafikája pedig megörökítette a téglák uszályraállításának nehéz munkáját (12. ábra)

A gyártelepről készült több helyütt napvilágot látott „GÖD ANNO 1890” feliratú a Hoffmann-féle körkemencét, kéményt, szárítókat stb. ábrázoló rajz (13. ábra) jól mutatja be az épületek elhelyezkedését, vélhetően azonban a telep néhány évvel később épült ki.³⁹ A gyárról ismerjük még Honti Hermann Nándor (1878–1935) 42 × 58 cm-es 1908-ban készült olajfestményét is.

A gödi téglagyár téglái a manapság „Feneketlen-tónak” nevezett helyről kitermelt agyagból készültek. Az agyag bányászatának egyes források szerint nem az agyag kimerülése, hanem egy talajvízbetörés vetett véget. Így keletkezett a Dunához közeli, ma már fákkal sűrűn körbenőtt, a Bartók Béla utca – Luther Márton utca – Tó köz által határolt alsógödi tó, melynek medrében és partján is számos forrás fakad (14-15. ábra).

Az 1910-es térkép a területen már csak a kimerült bányagödrot és a hajdani gyár legnagyobb épületeit mutatja.

14. ábra: Az agyaggödör régen...

15. ábra: ... és ma

A gödi téglagyár területe a mai Alkotmány utca – Török Ignác utca – Budapesti főút, valamint a Duna által határolt területen volt. A létesítmény nyolc épülete (munkáslakások, irodaépület, gyárépületek) még szerepel az 1920-as térképen, noha a téglagyár akkor már 15 éve nem üzemelt. A téglagyár épületeiből ma már csak kettő áll. Ezek a Pesti úton, a Templom utca – Táncsics utca között álló két „hosszú ház” melyek a téglagyár munkásainak lakásul szolgáltak. Az egyiknek a gyár megszűntét követően 1921-től elemi iskola is működött falai között, de működött benne jegyzőség és posta is. Átépítve jelenleg kereskedelmi célokat szolgálnak. Eklektikus stílusban, a gyár beindulásának idején épült az egykori téglagyári intéző gazdasági irodájának helyet adó épület. A bezárás után ez lett a Walch Rudolfról elnevezett villa, amely később a Huzella Tivadar Általános Iskola épületegyüttesének részét alkotta, majd a Búzaszem Iskola is működött falai között (2131 Alsógöd, Petőfi Sándor u. 49.). Floch jó üzleti érzéssel felismerte azt a lehetőséget, amelyet Göd előnyös földrajzi elhelyezkedése nyújtott és a kiarcellázott telkein 12-15 darab, a kor igényeinek megfelelő villát építtetett bérbeadás (pl. a Kincsem-telep lóidomárjainak) és értékesítés céljából. Ezek az épületek a harmincas évek közepén még jól felismerhetők voltak sajátos stílusukról és okkersárga színükről. Floch ezeket a villákat – mivel utcanevek sem voltak - sorszámmal látta el. E szolid villaépületek a város központjában még ma is megtekinthetők.

39. Pl.: Szódiak Híradója című újság. A grafika Nagyréti Tamás (Felsőgöd, 1925) grafikusművész alkotása.

A téglagyár munkásai

A sződrákosi téglagyárban dolgozókról megbízhatóbb információt a sződi plébánia anyakönyvei nyújtanak. A sződi földműves nép tagjai nem álltak be gyári munkásnak, jellemzően távolból érkezett vendégmunkások dolgoztak a környék első valódi ipari létesítményében.

A munkások származási helye: Bécs, Blatni (Csehország), Dobni, Habovka (ma Szlovákia), Hamaik (Csehország), Jablonka (ma Lengyelország), Jurendorf, Klatovy (Csehország), Kosten Saal (Németország), Krakovicza (Csehország), Lezenye (Galícia), Luisdorf (ma Ausztria), Malé Hosztácz, Mezibri (Csehország), Mucisovik (Csehország), Nyitra (ma Szlovákia), Pjestes (Csehország), Psztenyicz (Csehország), Szkretov (Csehország), Szulkovicze (Lengyelország), Tuklek (Csehország), Viczendorf.

A munkások alábbi, zömében szláv vezetéknevei a keresztelési és halotti anyakönyvekben fordulnak elő: Bajer, Balázs, Blecha, Bures, Chlebek, Cseit, Cserni, Cserveny, Danyek, Drabál, Drozsnyák, Felhinak, Francisza, Fúják, Gajdos, Ganárcsik, Gejzler, Grósz, Hanusz, Hanzel, Harmusz, Havicsek, Havlik, Herberger, Hlimo, Hlinek, Hofmann, Ilcsek, Inota, Jellinek, Jochanni, Johan, Kacsicsek, Karlovi, Karlovszky, Kasel, Kastrom, Kipeczki, Kiss, Klach, Klinek, Knizse, Koczurek, Krecsman, Kriszel, Kriszl, Kubecz, Kuncz, Kupecz, Kure, Kurtz, Kuruc, Lednyiczky, Lescha, Lisztopár, Machek, Marek, Martin, Mészár, Mogyoródi, Molik, Mráz, Najtások, Neszvadba, Oszvald, Pajkos, Panetlő, Panuska, Peharek, Petrás, Pivonka, Poliszka, Pomuschka, Prepuska, Rehos, Ropszki, Rótbauer, Rusetzky, Santra, Schleis, Schleisz, Sebeszta, Setzelka, Simak, Sladek, Stolcant, Strba, Stróbel, Szányik, Szekera, Szikora, Szrovátka, Tefjáz, Teszár, Tihudusov, Tóth, Turányik, Ulozsa, Varocska, Vilicsek, Vilita, Vobornyik, Zsidek.

A sződi anyakönyvek tanúsága szerint nagyon sokan fiatalon haltak meg a gyár munkásai közül (üzemi balesetek, higiénés körülmények hiánya miatt). A Hoffmann-féle körkemence kiszolgálása nehéz és az egészségre ártalmas fizikai munkával, kézi anyagmozgatással volt csak végezhető.

Jelenik Ármin tanuló apja 1911-ben még égetőként dolgozott a gyárban.

A sződrákosi téglából emelt épületek, a Floch család közadakozása

Mivel a család téglagyárral rendelkezett, nem okozott nekik különösebb gondot az építőanyag előteremtése. A sződi iskolaszék jegyzőkönyve alapján 1888-ban az iskolai új kéményéhez szükséges 500 db téglát nagyságos lovag dr. Floch Henriktől az iskola díjmentesen kapta. Az 1908-ban épült harmadik gödi vasútállomás (ma Alsógöd) épületéhez szükséges téglát is ingyen bocsátotta rendelkezésre. 1919-ben a világháborúban megrokkant 7 személy részére 700 négyszögöles telkeket ajándékozott. A család 1925-ben a sződi iskola mellett felépült kántorlakás építési költségeihez is hozzájárult. Jól felfogott érdekből már a cselédtörvényt megelőzően a puszta minden alkalmazottjának szobából, konyhából, kamrából és pincéből álló lakást biztosított. Az alsógödi evangélikus gyülekezetnek 1923-ban Alfréd elhunyt édesanyja ágostai evangélikus voltára tekintettel templomépítés céljára felajánlott egy 100 négyszögöles telket. Felsőgödön temető céljára ingyen területet adományozott. Sződrákoson az állami elemi népiskolát a Duna mellett építtette fel 1904-ben, majd 1910-ben a téglagyári ispán lakását öt tantermes iskolának alakította át (lehet, hogy több lett a munkás), amely mellett tanítói lakást is berendezett. Az iskola épülete lett később a „Mebékélés háza”, mely református missziósházként funkcionált. 1919-ig folyt itt tanítás, ugyanis az 1920-ban megszűnt téglagyár elbocsátott munkásai elköltöztek és az iskola elnéptelenedett.

A gyárak termékeinek bemutatása

A sződrákosi gyár által előállított téglák méretei a következők; hosszúság: 25 cm, szélesség: 15,5 cm, vastagság: 8 cm. A „*Miből épült Febérvár?*” című téglakatalógusban a K68-as leltári számon nyilvántartott sződrákosi téгла leírásánál ez olvasható: „*bemélyített ovális mezőben kiemelkedő rajzolt „S R” monogram*”.⁴⁰ Meg kell állapítanunk a kiadvány szerzői nem tanulmányozták jól a Sződrákoson készített téglát, mivel a fenti két nagybetűn kívül, szinte azok között megbújva látható még egy kisméretű „z” betű is.⁴¹ A fentiek alapján a téglalap/ovális alakú mezőben lévő rövidítés már könnyen feloldhatóvá válik. A betűk minden esetben állóak. A Gödön gyártott téglák felirata: „GÖD”, vagy hosszú magánhangzóval „GÖÖD” mely felirat lehet álló vagy balra dőlt. A felirat lehet ovális és téglalap alakú mezőben lévő is. Sajnos az egykori vetőládákról nem rendelkezünk információval.

A gyárak téglabélyegeit az 1-18. képek szemléltetik

Floch Henrik János gödi és sződrákosi téгла- és cementlap gyárainak 33 pontból álló, háromnyelvű (magyar, német, cseh) gyári-rendszabálya (kelt: 1896) érdekes pontjai (kivonat)

A gyárakban csak a 16. életévüket betöltött személyek vállalhattak munkát. Minden munkás engedelmességni tartozott a feljebbvalójának, a munkát szorgalmasan és pontosan volt köteles teljesíteni. A részegedés, civakodás, veszekedés, „dacolás” elbocsátást vont maga után. A pénzért való kártyázás a kantinban (mely este 9 óráig volt nyitva) tiltva volt. A munkaidő hajnalhasadtától alkonyatig tartott. Télen, nyáron délben egy óra pihenő volt megállapítva, míg nyáron reggelire és uzsonnára még további fél-fél óra volt biztosítva. A munka kezdete és vége a gyári harang vagy gőzsíp által volt jelezve. A gyár foglalkoztatott felvigyázókat (munkavezetőket) és éjjeli őröket is. A földmunkáknál (agyagkitermelés) az aláásás tiltott volt. A munkáslakásokon kutya, macska, szárnyas állatok tartása tilos volt.

40. Bélyeges és monogramos téglák – anyagbányák, gyárak, kereskedelem, szállítás, épületek – kiállítási katalógus 112. p., SZR, azaz Sződrákos.
41. Az egyes Internetes fórumokon a sződrákosi gyárnak tulajdonított „SZ R” feliratú „Szabó Rákos”, „Rákos-Sződliget” néven feloldott téglarövidítések pontatlanok.

1. kép: „D“ GU felirat = Grassalkovich Uradalom, LH: Vác, GY: Szalay I.

2. kép: „MD“ Göd felirat = Göd község, LH: Sződliget, GY: Volentics Gy.

3. kép: „MD“ Göd felirat = Göd község, LH: Vác, GY: Menyhárt M.

4. kép: „MD“ Göd felirat = Göd község, LH: Tát, GY: Herczig B.

5. kép: „MD“ Göd felirat = Göd község, LH: Göd, GY: Szalay I.

6. kép: „MD“ Göd felirat = Göd község, LH: Budapest, GY: Herczig B.

7. kép: „MD“ Göd felirat = Göd község, LH: Göd, GY: Menyhárt M.

8. kép: „MM“ Göd felirat = Göd község, LH: Göd, GY: Volentics Gy.

9. kép: „MM“ Göd felirat = Göd község, LH: Göd, GY: Menyhárt M.

10. kép: „MM“ Göd felirat = Göd község, LH: Göd, GY: Szalay I.

11. kép: „MD“ SzR felirat = Szódrákos, LH: Sződ, GY: Volentics Gy.

12. kép: „MD“ SzR felirat = Szódrákos, LH: Diósd, GY: Herczig B.

13. kép: „MD“ SzR felirat = Szódrákos, LH: Vác, GY: Szalay I.

14. kép: „MD“ SzR III felirat = Szódrákos, LH: Vác, GY: Szalay I.

15. kép: „MD“ SzR IV felirat = Szódrákos, LH: Vác, GY: Szalay I.

16. kép: „MD“ SzR VII felirat = Szódrákos, LH: Sződ, GY: Volentics Gy.

17. kép: „MD“ SzR IX felirat = Szódrákos, LH: Vác, GY: Szalay I.

18. kép: „MD“ SzR X felirat = Szódrákos, LH: Vác, GY: Szalay I.